

УДК 811.411.21:395.6

КОМУНІКАТИВНІ ІНТЕНЦІЇ МОВЦЯ В АРАБСЬКИХ МОВЛЕННЄВИХ ЕТИКЕТНИХ ТЕОФОРНИХ ФОРМУЛАХ

Ірина МАРТИНЯК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кімн. 239, 79000, Львів, Україна,
e-mail: mart20057@yandex.ru*

Арабські теофорні формули (формули з іменем Аллага), незалежно від конфесійної належності та віросповідання, є невід’ємним атрибутом не тільки загально-мусульманської, а й загальноарабської етикетної традиції. Застосовуючи у мовленні арабські теофорні формули, адресант вступає у комунікацію з певною метою (інтенцією) вплинути на адресата. У статті запропоновано класифікацію арабських теофорних формул за їх значенням та комунікативними інтенціями.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, теофорні формули, комунікативні інтенції.

Багатство сучасного мовленнєвого етикету арабів зумовлює використання ними у розмові стандартних мовленнєвих формул. Арабські теофорні формули, незалежно від конфесійної належності та віросповідання, є невід’ємним атрибутом не тільки загально-мусульманської, а й загально-арабської етикетної традиції. Ці формули як один із компонентів вербального етикету мовець уживає у різних комунікативних ситуаціях та з різними комунікативними намірами.

На думку Ф. С. Бацевича, “етичні мовленнєві норми втілюються в спеціальних етикетних мовленнєвих формулах і виражаються сукупністю різнорівневих засобів – від окремих слів до висловлювань і навіть текстів”. Йдеться про мовленнєвий етикет.

Мовленнєвий етикет – система усталених форм спілкування, прийнятих відповідно до соціальних ролей комунікативів і моральних норм поведінки людей у суспільстві. Мовленнєві етикетні формули зазвичай не вносять у комунікативний акт нової логічної інформації. Вони є засобами вираження фатичної (контактновстановлювальної) інформації. Ці формули у процесі мовлення не створюються, а відтворюються в типових комунікативних ситуаціях, що полегшує спілкування [4, с. 199]. Мовленнєвий етикет становить собою застосування мовного етикету в конкретних актах спілкування. Якщо мовний етикет – це набір засобів вираження, то мовленнєвий етикет – це вибір цих засобів, засоби в реалізації [8, с. 35]. Загалом поняття мовленнєвий етикет ширше за поняття мовний етикет, бо мовлення може бути етикетним (або неетикетним) і тоді, коли воно стосується ситуацій, які не потребують вживання формул мовного етикету [8, с. 34]. Попри шаблонність етикетних фраз і почасти ритуальність їх вживання, мовленнєвий етикет має важливе значення для життєдіяльності суспільства і функціонування мови. Саме в ньому найпомітніше виявляється стан мовної культури, духовні вартості, етичні організації суспільства, особливості взаємин між людьми [4, с. 261].

У численних концепціях спілкування за допомогою мови підкреслено

положення, згідно з яким людина вступає в комунікацію з певною метою (інтенцією) вплинути на адресата: заспокоїти, проконсультувати, вивести із рівноваги, схилити до чогось, розвеселити, принизити, підтримати тощо. Оскільки людське спілкування ґрунтується на взаємній необхідності, то часто комунікативні потреби усвідомлено чи неусвідомлено втілюються в комунікативні інтенції.

Комунікативна інтенція (лат. *intentio* – прагнення) – осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [4, с. 116]. Якщо розглядати, наприклад, діалог, то саме завдяки інтенціям він підтримується, членуючись на конкретні, відносно завершені частини, що характеризуються досягненням (чи недосягненням) мети спілкування. На перший погляд, інтенційність видається нелінгвістичним поняттям, радше поняттям психологічним. Однак в аспекті “намір – смисл, що передається, – дискурс (текст), в якому втілюється”, це поняття стосується власне лінгвістичних аспектів, а тому не може бути зігнороване комунікативною прагматикою. Саме типом інтенційності визначаються, наприклад, такі типи міжособистісного спілкування, як переконування, аргументація, з’ясування, обговорення, сварка та ін.

Залежно від часу реалізації мовленнєвого акту інтенції поділяють на актомовленнєві та постактомовленнєві. Ті своєю чергою можуть бути початковими і кінцевими. Враховуючи, що інтенції учасників спілкування та їхні особистісні смисли виявляються у комунікації, можна вважати, що носієм намірів є повідомлення як мінімальна складова дискурсу [3, с. 99].

Арабський етикет є зібранням неписаних законів (звичаїв) арабського світу, яких мусульмани повинні дотримуватись і в наші дні. Ці закони регулюють поведінку арабів у всіх сферах суспільного життя. Звичай ісламу – це сукупність рештків доісламських вірувань і звички колишнього бедуїнського життя, древні землевласні традиції і врешті-решт європейські нововведення. Окремі розбіжності у комунікативній поведінці в середині окремих арабських народів і етнографічних груп зберігаються у зібранні неписаних законів – адаті. Але загалом традиційно-побутова культура спілкування арабів встояла перед натиском тенденції до диференціації. Адже кожен етикет, у тому числі й арабський, – це відображення соціальної організації суспільства [1, с. 69].

Ступінь етикетності поведінки може змінюватися залежно від ситуації. Природно, що в чужому домі або в громадських закладах спостерігається чіткіше дотримання правил поведінки, аніж у себе вдома. Проте мусульмани вважають, що “діалогічність етикету” повинна підтримуватись наодинці, оскільки людина має стежити за спілкуванням не тільки з людьми, але й з Аллагом, святими і духами [9, с. 90].

Надалі зупинимося на описі одного з вербальних компонентів арабського мовленнєвого етикету, а саме – стандартних теофорних формул, що використовуються у повсякденних комунікативних ситуаціях.

Усі релігії завжди намагалися використовувати найважливіші події в житті людини. Не винятком є й іслам, який не лише важливі події, а й найдрібніші побутові моменти пов’язував з думкою про Бога, про над-природну силу, про нерозривний зв’язок усього земного з небесним. Велич Аллага виражена в багатьох формулах, добре відомих усім мусульманам і часто повторюваних ними у мовленні, молитвах, побутових фразах.

Мова, будучи головним засобом спілкування людей, відіграє важливу роль у

житті арабів різних країн і є могутнім чинником, який підтримує їх єдність і належність до однієї культури. На думку лінгвістів, красномовність – найхарактерніша риса арабської мови [7, с. 117]. Здавна у мусульманських державах і общинах, де офіційними і розмовними мовами були місцеві мови, арабську використовували переважно у письмовій формі. Її функції, головню, були пов'язані з ісламом – ритуалом і молитвою. Арабське письмо, втілене у книгах, сума знань, навіть зовсім не релігійних, символізували іслам і слугували для нього опорою [11, с.70].

У мусульманських країнах публікують багато настанов, де, окрім пояснення основних догм ісламу, подано й слова мовленнєвих формул. Ці формули є вербальним компонентом арабського та мусульманського етикету. Первинно, їх використовували в мовленні лише мусульмани, але згодом окремі аспекти мусульманського етикету трансформувались у загальноарабські. Сьогодні теофорні формули вживають у спілкуванні араби різного віросповідання, що свідчить про самобутність загальноарабської етикетної традиції.

Ю. Я. Уткіна пропонує класифікацію, за якою всі формули з іменем Аллаг можна поділити на:

- загальномусульманські;
- загальноарабські.

Загальномусульманські теофорні формули об'єднують мусульман – представників різних етносів.

Найбільшу групу утворюють теофорні формули, які є складовою загальноарабського етикету. В час виникнення і поширення ісламу, теофорні формули були прерогативою винятково мусульман, але внаслідок взаємодії різних культур та релігій набули поширення загальноарабські теофорні формули, якими користуються у мовленні араби різних віросповідань. До них належить більшість формул, які відповідно поділяються на:

- а) етикетні, тобто ті, що виражають лише одну комунікативну мету у певних ситуаціях (чітко регламентовані);
- б) поліфункціональні, релевантні для декількох етикетних (комунікативних) ситуацій (нечітко регламентовані);
- в) неетикетні.

За допомогою теофорних формул можна висловити такі комунікативні інтенції:

- інформаційні (повідомлення, підтвердження, згода, заперечення);
- оцінні (похвала, схвалення, докір);
- етикетні (привітання, прощання);
- імперативні (прохання, побажання, обіцянка) [10, с. 406].

Згідно з ісламськими канонами, початок будь-якої справи має бути пов'язаний з іменем Аллага. Власне мусульманські теофорні формули вживаються у чітко регламентованих, тобто етикетних ситуаціях. За допомогою цих етикетних формул засвоюють догмати мусульманської віри, а побутові справи пов'язують з іменем Аллага [10, с. 401]. Найголовніша з формул – свідоцтво віри, або *sahada*:

لا اله الا الله و محمد رسول الله (la illahi illa allah ua muḥammad rasūlu llahi) – Немає бога, окрім Аллага, та Мохаммад пророк його.

Триразове повторювання цієї формули перед офіційною людиною є ритуалом прийняття ісламу. Цю формулу мусульмани промовляють у різних випадках, і вона входить у майже всі молитви, в азан, широко застосовується у мусульманських орнаментах.

Під час молитви перед початком певної справи, а також перед роботою, їжею та питтям необхідно вимовити сакральну формулу, так звану басмаллю:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (*bismillahi rrahmāni rrahīmi*) – *Іменем Бога, милостивого та милосердного.*

Після прийому їжі та пиття мусульманин повинен промовити так звану хамдаллю:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (*alhamdu lillahī rrahmāni rrahīmi*) – *Слава Богові, милостивому та милосердному.*

Вищеподані формули є загальномусульманськими. Вони об'єднують усіх мусульман світу.

Основний набір мовленнєвих теофорних формул для вираження привітань, побажань тощо належить до загальноарабського фонду. Загальне привітання виражається конструкцією *السَّلَامُ عَلَيْكُمْ* (буквально – *Мир вам!*); у відповідь на привітання члени конструкції переставлені місцями *وَعَلَيْكُمْ السَّلَامُ* (буквально – *І вам мир!*). Традиційне привітання мусульман передається повною формулою: *السَّلَامُ رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ* – *Хай буде вам мир, милість Аллага і його благословення!*

Формули, що належать до загальноарабського фонду, зазвичай, вживають лише в певних етикетних ситуаціях.

Наприклад, у кінці трапези потрібно сказати традиційну фразу: “дякую Аллагу Всевишньому” і висловити вдячність господарю словами: *اللَّهُ يَكْبُرُ خَيْرُكُمْ* – *Хай Аллаг збільшить ваше добро.*

За арабською традицією вважається непристойним, коли гість вип'є більше трьох чашок кави. Але йому будуть постійно її доливати, якщо він злегка не похитає порожню чашкою і не промовить формулу:

دَائِمًا فِي الْفَرَحِ انْشَاءَ اللَّهِ (*dāiman fi lafrahi nša-llah*) – *У радості дай Боже* [7, с. 123].

Згідно із загальноарабським етикетом, гірку каву без цукру подають і на поминках. Отже, стає зрозумілим прихований зміст цієї фрази: побажання, щоб у цьому домі каву пили лише в радості, а не в жалобі [10, с. 403].

Людині після ванни бажають:

نَعِيمًا! (*na'iman*) – *Благословенно!*

На що відповідь:

اللَّهُ يُنْعِمُ عَلَيْكَ! (*allah yun'a'imu 'aleik*) – *Нехай благословить тебе Бог!*

До неетикетних формул належать прокляття. Вони займають окреме місце в арабському мовленнєвому етикеті і належать до інвективної лексики. Серед великої кількості арабських проклять є і теофорні формули:

لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ (*la'ana allah 'leihī*) – *Будь він проклятий!*

اللَّهُ يَلْعَنُكَ (*allahu yal'anuka*) – *Нехай Бог тебе прокляне!*

اللَّهُ يَلْعَنُ أَبَاكَ (*allahu yal'abi abūka*) – *Нехай Бог прокляне твого батька!*

Промовляючи такі теофорні формули, людина не проклинає особисто, а звертається з проханням до Бога як до верховного судді, який може покарати винного. У поданих прикладах просять проклясти не лише саму людину, а й її будинок і навіть рід [10, с. 403–404].

Найбільшу групу утворюють формули-побажання. Більшість з них є поліфункціональними, тобто вживаються у різних комунікативних стереотипізованих ситуаціях і з різними комунікативними намірами. Побажання виражають

стандартними зворотами, реченнями, в яких дієслово-присудок стоїть у формі минулого (рідше теперішньо-майбутнього) часу дійсного способу. У синонімічних іменних зворотах замість відповідного дієслова вживається масдар: *الله رحمة الله* або *الله بـرحمه* – *Хай змилюється над ним Аллаг*; порівняймо *Хай буде милість Аллага над ним* – *الله رحمة الله عليه* [6, с. 375].

Імперативні: побажання, обіцянка, прохання:

بيبارك الله فيك (*yubārīku llah fika*) – *Хай благословить тебе Аллаг*;

حماه الله من شر الا عين (*ḥamtāhu llah min širri l'ā'in*) – *Хай береже його Аллаг від злого ока (зурочення).*

الله يحنن عليك (*allah yuḥnani 'aleik*) – *Хай змилюється над тобою Аллаг!*

Інформаційні: підтвердження, згода, заперечення, сумнів:

اللهم نعم! (*allahum n'am*) – *Звичайно так!*

انشاء الله بكرة (*inšā' alla bukra*) – *Дай Боже, завтра (непряма формула відмови, щоб не образити співрозмовника).*

والله اعلم (*wa allahu ā'alim*) – *Аллаг краще знає (кажуть, коли сумніваються у правдивості почутого).*

Оцінні: похвала, схвалення, докір:

الله انت (*lillahi ānta*) – *Який ти гарний!*

ما شاء الله (*ma šā'a lla*) – *Як добре! Як це прекрасно! (буквально – Те, що побажав Аллаг);*

الله يكبيرك (*allah yukabbīruka*) – *Боже, зроби тебе великим (до дитини, у значенні розумним).*

Незважаючи на те, що будь-яка клятва розцінюється як неповага до Бога і забороняється Його законом, серед арабських теофорних формул є формули-клятви, які вживаються для підтвердження правдивості інформації:

تالله (*tāllah*) – *Клянусь Аллагом (ت – частка клятви);*

اقسم بالله العظيم ان... (*aqsami billahi l'azīm ān...*) – *Клянусь великим Аллагом, що...*

بالله (*billah*) – *Клянусь Богом (ب – частка клятви).*

Неофіційність спілкування припускає вживання невимушено-розмовних виразів на кшталт:

اللهم لا (*allahum la*) – *Хіба що.*

... يعلم الله و وحده كم... (*yu 'alimu llah wa waḥdahu kam...*) – *Бог знає скільки...*

يعلم الله اين (*yu 'alimu llah āyna*) – *Бог знає де?*

ياللا / يا الله (*yāllā / yā āllah*) – *а) вперед, пішли, йдемо, гайда;*

б) прошу, заходьте;

اللهم (*allahumma*) – *Боже, о Боже!*

Зазвичай у жанровому співвідношенні розрізняють три різновиди звертання до Бога: прохання, славослів'я і подяка. У молитовниках і богослужіннях усі ці три види застосовуються, взаємозмінюючись. Оскільки кожен культ, будучи дією, знаковим, то стандартні формули, висловлювання, повністю відображають особливу систему співвідношень, існуючих між автором і адресатом молитви [2, с. 188].

Серед великої кількості теофорних формул, жанр прохання є ввічливим закликком адресата (Аллага) до дії, яка спрямована на користь мовця. Оскільки, адресат не зобов'язаний виконати дію, про яку його просять, мовець намагається сформулювати прохання так, щоб вона якомога ефективніше подіяла на співрозмовника [2, с. 263].

Формули-прохання:

(معاذ الله) العياذ بالله (al'ā'īza billah (ma'ā'za llah)) – Боже, збережи, спаси;

الله استغفر الله (istağafara llah) – Боже, збережи!

لا قدر الله (la ġadaru llah) – Не дай, Боже!

Формули вдячності:

الله نشكر الله (naškuru llahi) – Дякувати Богові;

الله شكر الحمد لله (šukran alħamdu lillah) – Дякую, слава Богу!

(كثير خيرك) كثير الله خيرك (kaššara llah ħeyruka (kaššara ħeyruka)) – Дякую (буквально – Багато добра тобі).

Багато теофорних формул звеличення, похвали є персоніфіковані. Попри значну кількість жанрових різновидів, такі формули характеризують велич Бога, його могутність, мудрість, справедливість, красу тощо.

Формули славослів'я:

الله عز وجل (allah 'azza wa ġalla) – Аллаг всемогутній і великий;

الله سبحانه و تعالى (allah subħānahu wa ta'āli) – Хвала Аллагу, він Всевишній;

لا حول ولا قوة الا بالله العظيم (la ħawla wa la quwwa illa billahi l'azīm) – Ніхто не має сили і могутності, крім Аллага.

Отже, у мовленні кожної людини, в арсеналі її комунікативних засобів значну роль відіграє мовленнєвий етикет як система стандартних, стереотипних формул, що вживаються у повсякденних ситуаціях. Людина, яка хоче вільно і невимушено комунікувати з носіями іншої мови, повинна оволодіти також їхньою культурою, що знайшла своє втілення в цій мові.

Арабські формули з іменем Аллаг є частиною загальномусульманської та загальноарабської етикетної традиції. Догмати мусульманської віри засвоюються за допомогою власне мусульманських теофорних формул, що вживаються у чітко регламентованих, етикетних ситуаціях. Їх є небагато порівняно з теофорними формулами, які є складовою загальноарабського етикету. Ці формули об'єднують арабів різного віросповідання.

Оскільки людське спілкування ґрунтується на взаємній необхідності, то часто комунікативні потреби усвідомлено чи неусвідомлено втілюються в комунікативні інтенції, наміри адресанта, які визначають внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення.

Упродовж історії, формули з іменем Аллаг могли набувати іншого звучання, значення, змінювалось їх регіональне поширення, проте і в наш час вони не втратили своєї актуальності, будучи невід'ємним атрибутом традиційно-побутової культури спілкування арабів.

1. Амирьянц И. А. Иракский этикет / И. А. Амирьянц, Самир ат-Тайар // Этикет у народів Передньої Азії : Сб. статей. – М., 1988. – С. 69–79.
2. Балашова Л. В. Отец или Владика, чадо или раб? / Л. В. Балашова // Жанры речи : Сб. научн. ст. – Саратов : Колледж, 2003. – Вып. 3. – С. 186–193.
3. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів, 2003. – 281 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К., 2004. – 344 с.
5. Еремеев Д. Е. Ислам. Образ жизни. Стиль мышления / Д. Е. Еремеев. – М., 1990. – 286 с.
6. Ковалев А. А. Учебник арабского языка / А. А. Ковалев, Г. Ш. Шарбатов. – М. : Восточная литература, 2004. – 752 с.

7. Оршо Э. Арабский этикет в Иордании / Э. Оршо // Этикет у народов передней Азии : Сб. статей. – М. : Наука, 1988. – С. 113–126.
8. Радевич-Винницький Я. Этикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2004. – 223с.
9. Родионов М. А. Характерные черты этикета у ливанцев / М. А. Родионов // Этикет у народов передней Азии : Сб. ст. – М. : Наука, 1988. – С. 81–100.
10. Уткіна Ю. Я. Мовленнєві формули з іменем Аллаг як один із компонентів вербального арабського етикету / Ю. Я. Уткіна // Історія релігії. – Львів, 2005. – С. 400–407.
11. Халидов А. Б. Ислам и арабский язык / А. Б. Халидов // Ислам. Религия, общество, государство. – М. : Наука, 1984. – С. 168–176.

COMMUNICATIVE INTENSION OF THE SPEAKER IN ARABIC ETIQUETTE THEOFORNIC PATTERNS

Iryna MARTYNYAK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, room 239, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: mart20057@yandex.ru*

Arabic theofornic patterns (patterns with name of Allah) not depending on confession belongings and religion is integral part not only of worldwide Muslims but also of worldwide Arab etiquette tradition. Implementing in speech Arabic theofornic patterns addresser communicates with the certain intention to influence addressee. The classification of Arabic theofornic patterns according to their meaning and communicatine intention is suggested in the article.

Key words: arabic theofornic patterns, speech etiquette, communicatine intention.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2007
Прийнята до друку 03.03.2008